
О. СКРИПНЮК,

*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України*

УДК 342(477)

Конституційне право і теорія конституційного права України: теоретико-методологічні проблеми

У статті аналізуються теоретико-методологічні засади, закономірності та проблеми розвитку конституційного права і теорії конституційного права. Досліджуються їх сутність і зміни, складність їх багатовимірної системи і структури, загальні та спеціальні ознаки, методи, базові поняття та категорії.

Ключові слова: Конституція України, конституційне право, теорія конституційного права, методологія конституційного права, базові поняття і категорії.

Розвиток науки конституційного права, загальної теорії конституційного права вимагають формування методології, яка б гарантувала не лише послідовність в аналізі та дослідженні тих чи інших конституційно-правових явищ, а й забезпечила можливість перевірки на істинність даних, отриманих у цьому процесі. Сама по собі теорія конституційного права, як сукупність знань про закономірності розвитку і регулювання конституційно-правових відносин, їх виникнення, розвиток і припинення, ще не може характеризуватись як запорука, що всі

ці теоретичні узагальнення матимуть статус об'єктивно цінних та істинних знань. У випадку відмови від методологічного принципу об'єктивності навіть логічно несуперечлива система теоретичних знань про конституційне право, його розвиток, структуру і функціонування не матиме наукової цінності. Виникає потреба у певних усталених та ефективних способах відтворення властивостей досліджуваних теорією конституційного права об'єктів, які одночасно включають у себе сукупність чітко визначених прийомів та засобів, що дозволяють на теоретичному і прак-

тичному рівні вивчати та узагальнювати конституційно-правові явища.

Маючи властивості, притаманні для будь-якої теорії, теорія конституційного права оперує цілим рядом загальнонаукових методів, що дозволяють повно та комплексно досліджувати її предмет. Разом з тим, будучи пов'язаною з конституційним правом, теорія конституційного права відображає всі ті властивості та специфіку, що зумовлюється предметом і методологією конституційного права. Методологія теорії конституційного права у найбільш загальному вигляді може бути охарактеризована як вчення про систему методів, принципів, спеціальних засобів та прийомів вивчення загальних закономірностей, виникнення, розвитку, функціонування та забезпечення конституційно-правових відносин, конституційно-правових явищ та інститутів. Аналізуючи методологічні проблеми теорії конституційного права, слід насамперед звернутися до висвітлення того зв'язку, що формується між зазначеною теорією та наукою конституційного права, а також між цією теорією та конституційним правом як базовою галуззю національної правової системи.

Конституційне право України є провідною галуззю національного права, оскільки норми цієї галузі права регулюють найважливіші суспільні відносини. До того ж конституційне право України є системоутворюючою складовою національної правової системи і здійснює вплив на розвиток і функціонування всіх інших галузей публічного та приватного права в Україні.

Визнання важливості конституційного права для України та її правової

системи, а також твердження про бурхливий розвиток цієї галузі публічного права не вирішують питання про визначення як самого конституційного права України, як галузі національного публічного права, так і теорії конституційного права. Нині вітчизняні правознавці-конституціоналісти визначають конституційне право як галузь національного права, що є системою відповідних правових норм, які закріплюють основи правового статусу людини і громадянина України, її державно-територіальний устрій, визначають систему, основні принципи організації і діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, форми безпосередньої демократії [8, с. 13]. Існують й інші оригінальні визначення цієї галузі права. Зокрема, Ю. М. Тодика визначав конституційне право як сукупність юридичних норм, тобто загальнообов'язкових правил поведінки людей, встановлених і захищених державою, реалізація яких забезпечується можливістю використання державного примусу [6, с. 5]. Він був одним із перших, хто порушив в Україні проблему щодо потреби розробки цілісної теорії конституційного права, яка б дозволила не лише теоретично і методологічно обґрунтувати науку конституційного права, а й заклала б необхідні теоретико-методологічні основи для активного розвитку порівняльного конституційного права. На думку В. М. Шаповала, конституційне право є сукупністю норм, які містяться в конституції (основному законі) й інших джерелах і регулюють окремі сторони суспільного буття, насамперед у зв'язку з державним плануванням; встановлюють основи функціонування

державного механізму, включаючи порядок формування, організації та діяльності його ключових ланок; визначають територіальну організацію держави і відповідно влади; фіксують основи правового статусу фізичної особи, її взаємини з державою [9, с. 15]. У своїх дослідженнях конституційного права вчені практично завжди порушують проблеми визначення та аналізу ряду базисних понять, якими оперує ця наука [4, с. 7]. З цього погляду теорія конституційного права дозволяє не лише характеризувати конституційне право конкретної країни, а й встановлювати універсальні закономірності розвитку конституційно-правових відносин. У цьому контексті слід згадати дослідження теоретико-методологічних аспектів системи конституційного права України, поняття фундаментального для науки конституційного права. Наукова цінність категорій та понять конституційно-правової науки не може бути встановлена виключно на рівні їх визначення та сприйматися поза межами їх різнорівневих зв'язків і механізмів взаємодії [7, с. 88]. Існують й інші визначення поняття конституційного права України, в яких акцентується увага на загальнотеоретичних аспектах вивчення конституційного права.

Кожне із наведених визначень конституційного права України є по-своєму переконливим і вказує на об'єктивні потреби формування такої галузі, як теорія конституційного права. При визначенні конституційного права, й при розробці поняття теорії конституційного права слід враховувати передусім права, політичну волю та законні інтереси учасників певних суспільних від-

носин. Відповідно, це провідна галузь вітчизняного публічного права, норми якої визначають і регулюють суспільні відносини, пов'язані з реалізацією прав і свобод людини і громадянина, а також із здійсненням політичної волі та законних інтересів народу, держави, суб'єктів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та інших учасників конституційного процесу. Такий підхід до поняття конституційного права дозволяє встановити й предмет його теорії.

До цієї сфери теоретичних конституційно-правових досліджень належить проблема визначення сутності конституційного права. Поза адекватним розумінням цієї проблеми виявляється складним, а то й взагалі методологічно неможливим визначити місце, роль та значення конституційного права. Теоретичне узагальнення наявного конституційно-правового матеріалу дозволяє стверджувати, що сутність і зміст конституційного права розкриваються у його юридичних ознаках. Конституційному праву притаманні загальні ознаки, властиві всім галузям права: нормативність; формальна визначеність; спрямованість на досягнення певного правового результату; можливість захисту правових приписів засобами державного впливу тощо. Разом з тим лише спеціальні ознаки конституційного права дають уявлення про особливості цієї галузі права та її призначення в національній правовій системі. Такими ознаками є сутність, зміст, функції, система, джерела, суб'єкти, відповідальність і гарантованість конституційного права України.

Виявлення і дослідження таких ознак є важливим завданням теорії конституційного права. Спираючись на ви-

кладене вище, можна стверджувати, що теорія конституційного права – це одна із самостійних юридичних наук, яка вивчає закономірності виникнення, розвитку, припинення конституційно-правових відносин, детермінанти функціонування основних конституційно-правових інститутів, специфіку та властивості конституційно-правових явищ, взятих у їх сукупності та досліджуваних як певна цілісна структурована система відносин, явищ та інститутів. Звісно, теорія конституційного права неможлива без самого конституційного права. Воно має певний пріоритет порівняно з теорією конституційного права. Утім було б помилковим звертати увагу лише на цей аспект, адже у міру свого розвитку і вдосконалення теорія конституційного права стає не лише основою для адекватного розуміння сутності конституційно-правових явищ і процесів, а й виступає ключовим фактором перетворення конституційно-правової дійсності.

Більше того, слід відзначити, що теорія конституційного права звертається насамперед до тих базових понять, ідей та положень, на яких ґрунтується наука конституційного права. З цього погляду, через визначення, пояснення та аналіз змісту цих понять і відбувається значною мірою розвиток конституційного права як науки і галузі права.

Із самого поняття «теорія конституційного права» стає зрозумілим її співвідношення з предметами і методами конституційного права.

Зміст конституційного права, а також тих проблем, які досліджує теорія конституційного права, визначається предметом правового регулювання цієї галузі. Предмет правового регулювання конституційного права залишається

дискусійним питанням і у вітчизняній юридичній науці. Це спричинило згодом появу тенденції до «розширеного тлумачення» предмета конституційного регулювання, що призвело до того, що конституційне право набуло властивостей своєрідної «абсолютної системи норм», які регулюють практично всі без винятку суспільні відносини. У цьому зв'язку не можна не погодитись із позицією академіка В. Я. Тація, який зазначає: «Актуальним питанням подальшого розвитку конституційно-правової думки є доктринальна розробка питання про предмет правового регулювання в конституції. Штучне розширення предмета конституційного регулювання може суттєво вплинути на стабільність Конституції України в майбутньому. Адже Основний Закон зможе виконувати роль фундаменту в розбудові держави та суспільства, якщо в ньому міститимуться найбільш принципові та концептуальні положення, що не будуть підлягати політичній кон'юнктурі» [5, 41]. У сучасній вітчизняній юридичній науці існують і більш поширені тлумачення предмета конституційного права. Так, Ю. М. Тодика свого часу наголошував, що предмет конституційного права пов'язаний насамперед із регламентацією політико-правових відносин у сфері реалізації державно-владних функцій, забезпечення прав і свобод особи. Виходячи з цього, цей визнаний вітчизняний конституціоналіст вважав, що предметом конституційного права є перш за все суспільні відносини: встановлення, передачі, реалізації державної влади, її розділення і поділу між органами влади й іншими політичними структурами; встановлення меж державної влади, гарантії прав і свобод гро-

мадян [6, с. 13]. Схожих позицій дотримується і К. А. Бабенко, який характеризує конституційне регулювання як «зумовлений соціальним призначенням Конституції України цілеспрямований вплив, суть якого полягає у встановленні порядку взаємовідносин, що виникають у суспільстві і пов'язані зі здійсненням публічної влади та виражаються в позитивних правилах поведінки суб'єктів цих відносин, покладанні конституційних обов'язків та наданні прав суб'єктам конституційних відносин» [1, с. 5].

Існує й інша думка, коли під предметом конституційного права розуміють складне правове явище, представлене системою політичних, економічних, соціальних, культурних (духовних), екологічних й інших, тісно зв'язаних із ними найважливіших суспільних відносин.

Отже, предметом конституційного права є суспільні відносини у політичній, економічній, соціальній і культурній сферах суспільного та державного, учасники яких наділені конституційною правосуб'єктністю. Під цим слід розуміти їх здатність набувати і реалізовувати конституційні права та обов'язки. Ступінь важливості таких суспільних відносин підтверджується тим, що права та обов'язки їх учасників визначаються нормами конституційного права.

Фактично предмет конституційного права зумовлює не лише те коло наукових досліджень, які постають перед теорією конституційного права, а й обумовлює її метод, під яким традиційно розуміють певні способи правового впливу на суспільні відносини, які є предметом відповідної галузі права або відповідної юридичної науки. Свого часу, досліджуючи проблеми методу

та його ролі у розвитку конституційного права, В. Ф. Мелашенко писав, що за допомогою конституційно-правового регулювання закріплюються не всі, а тільки найголовніші, кардинальні принципи і положення, які визначають зміст і основні напрями розвитку суспільства. Інтегративна роль методу конституційного права полягає в тому, щоб об'єднати волю народу в єдине ціле, спрямовуючи її на досягнення мети і завдань, які стоять перед ними [3, с. 14]. Виходячи із історично сформованого поділу права на публічне і приватне, правознавці схильні виділяти імперативний метод (метод субординації) і диспозитивний метод (метод координації) правового регулювання. Оскільки конституційне право є пріоритетною галуззю публічного права, то для неї характерним і домінуючим є імперативний метод правового регулювання [2, с. 43], але це не виключає й можливості диспозитивного урегулювання окремих видів конституційно-правових відносин. Для сучасного конституційного права властивими є і субординаційні, й координаційні методи регулювання суспільних відносин, які є предметом цієї галузі права.

Вищезазначені методи є генеральними, стрижневими, але не єдиними методами конституційного права. Конституційному праву властиві й інші методи встановлення і застосування норм конституційного права. Їх вибір залежить від того, які конституційно-правові відносини регламентуються: загальні чи конкретні. Зокрема, деякі вчені стверджують, що при виникненні загальних відносин і правових станів застосовуються методи декларацій, встановлення принципів, мети і завдань організації та

діяльності суб'єктів конституційного права. При регулюванні конкретних видів конституційно-правових відносин можуть застосовуватися й інші методи, наприклад, метод безпосереднього конституційного нормозакріплення, метод позитивного зобов'язання, метод дозволу, метод заборони, метод регламентування структури тощо. Отже, під категорією «метод конституційного права» слід розуміти систему методів цієї галузі права. Метод конституційного права – це система форм, прийомів і способів здійснення цільового впливу конституційного права на правову поведінку або діяльність учасників суспільних відносин, які є предметом цієї галузі права. З метою позначення дієвості методу конституційного права його ще називають методом конституційно-правового регулювання.

Для методу конституційного права характерним є те, що він регулює найважливіші політичні, економічні, соціальні, культурні та інші тісно пов'язані з ними суспільні відносини; обумовлений функціями конституційного права; має, здебільшого, імперативний (категоричний) характер; сприяє реалізації інтегративної функції конституційного права щодо інших галузей національного права; представлений сукупністю різноманітних способів (методів) спеціального впливу на конституційно-правові відносини тощо. Характерною ознакою методу конституційного права є і його багатоманітність. Загальні та спеціальні методи регулювання найважливіших суспільних відносин, що є предметом конституційного права, перебувають у стійких структурно-функціональних зв'язках і утворюють систему методів конституційно-правового регулювання.

Разом з тим, говорячи про теорію конституційного права, слід спеціально зазначити те, що вона має справу не лише з конституційним правом як галуззю права чи наукою, але й як із системою знань. У цьому сенсі, теорія конституційного права постає знанням «другого рівня», оскільки вона є до певної міри знанням про знання. З цієї причини, теорію конституційного права не можна тлумачити виключно як певну незмінну систему догм. Як і будь-яка теорія, вона відображає властивості свого предмета в їх динаміці. Це положення видається особливо важливим з огляду на те, що й саме конституційне право характеризується внутрішнім динамізмом, воно змінюється, зазнає на собі впливу суспільного середовища, пропонує суспільству нові правові цінності або відмовляється від певних усталених правових норм і принципів тощо. Для того, щоб теорія конституційного права була спроможна відобразити зазначені зміни самого конституційного права, вона має базуватись на ряді методологічних принципів. До них належать насамперед: принцип об'єктивності, принцип системності, принцип комплексності. Разом з тим у теорії конституційного права широко застосовуються загальнонаукові методи пізнання конституційно-правових явищ. Це методи аналізу і синтезу, дедукції та індукції, метод моделювання, методи верифікації і фальсифікації, структурно-функціональний метод, методи формально-логічного аналізу, а також інші методи, які активно та ефективно застосовуються у сучасній юридичній науці. У цьому сенсі йдеться про систему спеціально-наукових методів.

Список використаної літератури

1. Бабенко К. А. Конституційні засади розвитку і регулювання політико-правових відносин в Україні : монографія / К. А. Бабенко. – К. : Логос, 2008. – С. 5.
2. Кутафін О. Е. Предмет конституционного права / О. Е. Кутафін. – М. : Юристъ, 2001. – С. 43.
3. Мелашенко В. Ф. Основи конституційного права України. – К. : Вентурі, 1995. – С. 14.
4. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права : академічне видання / О. В. Скрипнюк. – Х. : Право, 2009. – С. 7.
5. Тацій В. Актуальні питання розвитку вітчизняного конституціоналізму на сучасному етапі державотворення / В. Тацій // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2008. – № 3 (54). – С. 41.
6. Тодыка Ю. Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина / Ю. Н. Тодыка. – Харьков : Фолио, Райдер, 1998. – С. 5, 13.
7. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти : монографія / В. Л. Федоренко. – К. : Ліра-К, 2009. – С. 88.
8. Чушенко В. І. Конституційне право України / В. І. Чушенко, І. Я. Заяць. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – С. 13.
9. Шаповал В. Н. Сравнительное конституционное право / В. Н. Шаповал. – Киев : Княгиня Ольга, 2007. – С. 15.

Стаття надійшла до редколегії 14.06.2013.

Скрипнюк А. Конституционное право и теория конституционного права Украины: теоретико-методологические проблемы

В статье анализируются теоретико-методологические основы, закономерности и проблемы развития конституционного права и теории конституционного права. Исследуются их сущность и изменения, сложность их многомерной системы и структуры, общие и специальные признаки, методы, базовые понятия и категории.

Ключевые слова: Конституция Украины, конституционное право, теория конституционного права, методология конституционного права, базовые понятия и категории.

Skrypnyuk A. Constitutional Law and Theory of Constitutional Law of Ukraine: theoretical and methodological problems

Theoretical and methodological bases, conformities to law and problems of development of constitutional right and theory of constitutional right, are analysed in the article. Their essence is investigated and changes, complication of their multidimensional system and structure, general and special signs, methods, base concepts and categories.

Keywords: Constitution of Ukraine, constitutional right, theory of constitutional right, methodology of constitutional right, base concepts and categories.